

28.09.2026

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG‘ZAKI IJODI VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Kamolova Nargiza Orifjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi, 2-kurs talabasi

Ismailova Nilufar Isroildjanovna

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23254274>

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirishda xalq og‘zaki ijodi (folklor) vositalarining pedagogik imkoniyatlari va ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot jarayonida ertak, topishmoq, maqol, matal, tez aytar va bolalar o‘yin qo‘shiqlari kabi xalq og‘zaki ijodi namunalari bolaning lug‘at boyligini oshirish, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz etish, bog‘lanishli nutqni shakllantirish hamda estetik didini tarbiyalashdagi o‘rni ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning nutqiy faolligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar va samarali pedagogik shart-sharoitlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar; bolalar folklori, xalq pedagogikasi, nutq, xalq og‘zaki ijodi, vosita, rivojlantirish, qadriyatlar, xalq pedagogikasi, ta’lim-tarbiya jarayoni.

Bolalar folklori – kichik hajmli folklor asarlarni o‘z ichiga olgan xalq ijodiyoti. Juda qadimdan rivojlanib kelgan ushbu janr odatda bolalar yoki ular uchun kattalar tomonidan yaratiladi. Xalq folklori janrining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bolalar folklori bolaning tinglashiga, aytib yurishiga, o‘yiniga, qo‘shig‘iga moslangan bo‘ladi. o‘zbekistonda “Bolalar folklori” namunalari to‘plam holida 1932-yildan nashr etila boshlangan. Kattalar tomonidan yaratiladigan alla, ovutmachiq va erkalamalar onalar mehr-muhabbati bilan yo‘g‘rilgan bo‘lib, ularda go‘dakning istiqboliga oid orzu-umidlar, bola yashayotgan muhit o‘z ifodasini topadi.

Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, xalq pedagogikasi – mehnatkash xalq va xalq donishmandligining yosh avlodni maqsadga muvofiq kishilar etib yetishtirishdagi tarbiyaning maqad va vazifalariga bo‘lgan qarashlari hamda xalq ommasi tomonidan ta’lim-tarbiyani amalga oshirish borasida qo‘llanilib usul, vosita, ko‘nikma va malakalar birligini ifodalovchi tajribalar asosida to‘plangan bilim va ma’lumotlar majmuidir. Boshqacha qilib aytganda, xalq pedagogikasi xalq ommasining og‘zaki tarzda yaratgan va avloddan – avlodga o‘tib kelayotgan tarbiya haqidagi ma’lumotlari – pedagogik ijodlari majmuidir.

A.E.Izmailovning ta’kidlashicha xalq pedagogikasini tadqiq etgan barcha tadqiqotchilarning ta’rificha, xalq pedagogikasi avloddan-avlodga o‘tgan tarbiya haqidagi bilimlarining yig‘indisiga emas, balki xalqning tarbiyaviy faoliyati tajribasi asosida mazkur bilimlarning malaka va ko‘nikmaga aylanishi majmui hamdir. Haqiqatdan ham xalq pedagogikasida faqat tarbiya jarayoni emas, balki ta’lim jarayoni ham asosiy manba sifatida katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Shunday ekan, olimning fikricha xalq pedagogikasi ta’rifida ta’lim va tarbiya ikki tomonlama jarayon sifatida o‘z ifodasini topmog‘i kerak, ya’ni, xalq pedagogikasi – xalq ommasining tarixiy va ijtimoiy tajribasi sifatida og‘zaki shaklda avloddan-avlodga o‘tib kelgan, tajribada sinab ko‘rilgan va jamlangan empirik bilimlar, ma’lumotlar, malaka va ko‘nikmalar majmuidir.

Xalq pedagogikasi keng qamrovli, ko‘p qirrali bo‘lib, tadqiqotchilar uning manbalarini quyidagilardan iborat deb ko‘rsatadilar.

1. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi.
2. Milliy urf – odatlar, an‘analari, marosimlar.
3. Xalq o‘yinlari va o‘yinchoqlar.
4. Diniy ta’limotlar.
5. Xalq amaliy san‘ati va hunarmandchilik.
6. Milliy musiqa.
7. Tasviriy san‘at.
8. Raqs san‘ati.

Biz bu manbalarga yana xalq tabobatini ham qushgan bo‘lar edik. Zero, xalq tabobatida ham ta’lim-tarbiyaga oid juda ko‘p qimmatli manbalar mavjud. Mazkur manbalarning ko‘pchiligi alohida emas, bir-biriga uyg‘un holda ham ifodalandi. Masalan, xalq og‘zaki ijodi tarkibida milliy urf-odatlar, an‘analari, marosimlar, xalq o‘yinlari, diniy ta’limotlar, xalq amaliy san‘ati va hunarmandchiligiga oid, milliy musiqa, raqs san‘ati, xalq tabobati va boshqa manbalarni ham uchratish mumkin. Ana shu manbalardan eng muhimi xalq og‘zaki ijodi bo‘lib, xalqimizning o‘z tarixiy-ijtimoiy taraqqiyoti davomida avloddan-avlodga o‘tib, sayqallanib kelayotgan, shaxsning ma’naviy-axloqiy takomilida o‘ziga xos ta’sir doirasiga ega.

Xalq og‘zaki ijodi bilan tarixchilar tarixiy voqealarning unda qanday aks etgani bilan, elshunoslar xalqning urf-odatlari bilan, san‘atshunoslar folklordagi musiqa, raqs, o‘yin va boshqalarni, tilshunoslar uning lahja va shevalari bilan, adabiyotshunoslar uning yozma adabiyot bilan munosabatlarini tekshiradilar, - deydi K.Imomov. Biz esa bu ta’rifga pedagogika fani ta’lim-tarbiya masalalari xalq og‘zaki ijodida qanday ifodalangani bilan shug‘ullanishi, uning aqliy, ahloqiy, mehnat, nafosat, jismoniy tarbiyada muhim manba ekanligini alohida ta’kidlamochimiz. Zero, xalq og‘zaki ijodi xalq hayotining badiiy ifodasi bo‘lib, xalqning ijtimoiy hayot haqidagi tushunchalarini, uning didini, zavqini, ijtimoiy, tarixiy, falsafiy, badiiy-estetik qarashlarini o‘zida aks ettiradi.

O.Musurmonova qadriyatga shunday ta’rif bergan: “Qadriyat – insonning ma’naviy ehtiyojlari asosida paydo bo‘lgan, amaliy faoliyatda davr sinovidan muvaffaqiyatli o‘tgan, o‘z shakl va mazmunida u yoki bu xalqning ma’naviy olamini mujassam etgan asrlar davomida xalqning ma’naviy madaniyatini shakllantirish manbai sifatida qadrlanib kelingan ma’naviy-ruhiy hatti-harakatlar, narsa va hodisalar majmudir”.

Demak, qadriyatlar inson tomonidan qadrlanadigan narsalar shuningdek, tabiat, ijtimoiy hodisalar, inson hatti-harakatlari va madaniy hodisalar, masalan, texnika yoki san‘at asarlaridan iborat bo‘lib, kishilarning talabi, hohishi, qiziqishi va maqsadi asosida o‘zaro munosabat, o‘zaro ta’sir (atrof – muhit bilan, insonlar bilan) natijasida vujudga keladigan holatdir. Qadriyatlar mazmunan xilma-xil turlarga bo‘linib, turmushning barcha tomonlarini qamrab oladi. Faylasuf olimlar qadriyatlarni xarakteriga ko‘ra turlicha tasnif etadilar. Bir guruh faylasuf olimlarning fikrlariga ko‘ra, ular “hayot qadriyatlari” va “madaniyat qadriyatlari” dan iborat. Ikkinchi guruhdagilar esa madaniyatning an‘anaviy bo‘lishiga asoslanib, qadriyatlarni “moddiy” va “ma’navi” tarzda tasnif etadilar. Uchinchi guruh tasnifda qadriyatlar “moddiy”, “ma’naviy” va “ijtimoiy – siyosiy” tarzda ifodalanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma’naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda ikkinchi guruh tasnifga asoslanish maqsadga muvofiq. Chunki, hozirgi jamiyat talabiga javob

28.09.2026

berib shakllanadigan yosh avlodda har ikkala guruhga xos qadriy sifatlar mujassam bo‘lmog‘i lozim.

Ma’naviy qadriyatlar yosh avlodga xarakteri, qamrovi, shakl va mazmuniga ko‘ra ta’sir etadi. Moddiy faoliyat moddiy qadriyatni yaratishning asosi bo‘lib, inson va jamiyat hayoti uchun vosita ishlab chiqarishdan iborat. Ma’naviy faoliyat turli g‘oyalar (ilmiy, falsafiy, axloqiy, diniy) yig‘indisini tashkil etadi. Har ikkala faoliyat turlari bir-birlari bilan o‘zaro bog‘liq va hamkorlikda yosh avlod ma’naviyatiga, jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta’sir etadi.

Hozirgi vaqtda yosh avlodni urf-odatlar, marosimlar, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularga foydali tomonlarini ochib berish, o‘rgatish davr talabidir. Eng muhimi bolalarning xalqning urf-odat va an‘analari hamda umuminsoniy qadriyatlarga qiziqтира bilishimiz zarur.

Ma’lumki, maktabgacha ta’lim tashkilotida “Ilk qadam” milliy o‘quv dasturida xalq og‘zaki ijodi namunalari salmoqli o‘rinni egallagan. Unda, xalq og‘zaki ijodidan mehnat qo‘shiqlari, topishmoqlar, maqollar, afsonalar, asotirlar, ertak va latifalardan namunalar berilgan foydalanish talab etiladi. Bevosita, ta’lim-tarbiya jarayonida xalq pedagogikasining yosh avlodni tarbiyalash maqsad va vazifalarini amalga oshirish bilan birga, bu borada qo‘llanilgan usul, vosita, ko‘nikma va malakalar birligini ifodalovchi hissiyotlarini, uning qarashlari va e’tiqodini ham tarkib toptiradi. Bu ikki tomon shaxsni kamolga yetkazishda doimo bir-birini to‘ldirib keladi.

Lekin, xalq og‘zaki ijodining shaxsning rivojlanishi va shakllanishiga ta’siri ma’lum darajada uning bilimiga ham bog‘liq bo‘ladi. Borliqni badiiy his etmay, xalq og‘zaki ijodining badiiy tili, tasviriy vositalarini tushunmasdan turib shaxsda chuqur fikrlar ham, yuksak tuyg‘ular ham qiziqish ham uyg‘otish mumkin emas. Shunga ko‘ra, qo‘shiqlar o‘rganilar ekan, dehqonchilik bilan bog‘liq qadriyatlar: qo‘sh, o‘rim, yanchiq yoki xirmon, yorg‘ichoq chorvachilik bilan bog‘liq charx, bo‘zchi, o‘rmak, kashtachilik, qo‘shiqlarning kuylanishi orqali insonda mehnat zavqi mehnatda yuqori ko‘tarinkilik, yuksak kayfiyat paydo qilishda ularning ahamiyatiga e’tibor beriladi.

Ayniqsa ona allasida mehri daryo, bag‘ri keng, quyoshday saxiy ona muhabbati, orzu-istaklari tasviriy bo‘yoqlarda ifodalangan. Alla yoqimli kuy bilan ijro etilgan. Onaning nolalari, cheksiz mehri, tengsiz insoniy fazilatlar, xullas, ruhiy olami qo‘shilib kuylanadi:

Qo‘sh arslon bilaklim,
Botir qoplon yuraklim.
Yaxshi-yomon kunida
Menga jud keraklim.
Alla, bolam, alla-yey,
Jonim bolam, alla-yey.

Go‘dakligida ona allasini eshitgan bolalar yana bir karra bu ezgu kuyni eshitib, go‘zalligini tasavvur etadilar, ona muhabbati tuyg‘usini his qiladilar.

Bolalar qo‘shiqlarining ko‘pi yil fasllari bilan bog‘liq. “Boychechak”, “oftob chiqdi olamga”, “Chittigul”, “Laylak keldi, yoz bo‘ldi”, “Qurbaqa”, “Qaldirg‘och” kabi qo‘shiqlarni bolalar tom boshida, dalalarda, qishloq ko‘chalarida aytishadi. Ular bahor kelishi, yomg‘ir yog‘ishi, quyoshning olamni isitishi, ilk chechak, birinchi qor kabi fasl va abiat hodisalari bilan bog‘liq. “Bu bog‘chada olisha”, “Zuv-zuv borag‘on”, “Chamanda gul”, “oq sholi, ko‘k sholi” kabi qo‘shiqlar turli davrda aytilaveradi. Ularda ovchilik, dehqonchilik, chorvachilik, hunar va san‘at bilan bog‘liq mehnat jarayonlari, kattalar xatti-harakatlariga taqlid aks etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8- maydagi PK-4312-son qaroriga 1-ilova.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat standarti” 802-sonli Qarori.

3. Abdullayev A.A. Xalq og‘zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash. file:///C:/Users/user/ Downloads/1275

4. Atadjanova Sh.Q. Xalq og‘izaki ijodi vositasida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish texnologiyasi. file:///C:/Users/user/ Downloads/Atadjanova Shaxnoza Qosimboyevna.pdf.